

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Кафедра сучасної української мови

**Роль метафоричних процесів у пізнавальному досвіді
людини та в утворенні образних одиниць української мови**
(назва навчальної дисципліни)

ПРОГРАМА

навчальної дисципліни за вибором

підготовки аспіранта

(назва освітньо-кваліфікаційного рівня)

**Чернівці
2016**

РОЗРОБЛЕНО ТА ВНЕСЕНО:

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
(повне найменування вищого навчального закладу)

РОЗРОБНИК ПРОГРАМИ:

Гуцуляк Тетяна Євгенівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри сучасної української мови, докторант кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
„Роль метафоричних процесів у пізнавальному досвіді людини
та в утворенні образних одиниць української мови”
 (за вимогами ECTS)

У сучасному мовознавстві сформувалося чимало напрямів дослідження явища метафоризації. Метафора як універсальний спосіб і засіб людського мислення та процесів його вербалізації вже давно потрапила в коло наукової уваги філософів, лінгвістів, психологів та літературознавців.

Метою пропонованого спецкурсу є подати відомості про явище метафоризації в широкому розумінні, беручи до уваги його когнітивно-мовну природу.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є метафоричні процеси в пізнавальному досвіді людини.

Курс II	Галузь знань	Характеристика навчальної дисципліни
Семестр – 2 Кількість кредитів ECTS – 3 Тижневих годин -	<u>03 Гуманітарні науки</u>	<i>Тип:</i> за вибором <i>Загальна кількість годин</i> – 90 год. Аудиторних – 45 год. Лекції – 22 год. Практичні заняття – 23 год. Самостійна робота – 45 год.

Завдання навчальної дисципліни полягають у тому, щоб 1) на основі теоретичних та практичних узагальнень розкрити пізнавально-мисленнєву властивість метафори, її здатність виступати моделлю (образом-схемою) репрезентації людських знань у свідомості мовців; 2) описати здатність метафори відображати й вербалізувати особливості світосприйняття, культурно-історичних фактів життя певного народу; 3) з'ясувати механізми появи метафоричних значень слів в архаїчній мовній картині світу та в сучасній мові; 4) розкрити роль метафори у словотвірних процесах; 5) запропонувати для аналізу поняття метафоричної парадигми як способу системної організації мовних метафоричних одиниць.

Компетенції, якими має оволодіти аспірант у процесі вивчення навчальної дисципліни:

знати теоретичні положення, що розкривають універсальну природу метафори як фундаментального способу й засобу мислення та розвитку мовної системи; теоретичні аспекти дослідження метафори; її роль у поповненні словникового запасу мови.

вміти на основі здобутих теоретичних знань впізнавати та виокремлювати метафоричні одиниці в різножанрових текстах української мови; подавати аналіз механізмів формування переносних значень, визначати метафори з культурним компонентом семантики; об'єднувати метафоричні одиниці в метафоричні парадигми на основі встановленої базової метафори.

Форми проведення занять: лекції, практичні заняття, самостійна робота (ІНДЗ). Організація роботи слухачів передбачає поняттєво-категоріальний масив з кожної теми, контрольні питання та самостійні завдання, роботу з науковою та довідковою літературою, а також розв'язання проблемних ситуацій та дослідно-творчих завдань.

Поточний контроль: здійснюється на заняттях через індивідуальне і фронтальне усне опитування, бліц-опитування; письмові самостійні роботи (реферати, есе); ведення термінологічного словника; практичні, індивідуальні та самостійні завдання; робота з діаграмами, графіками, схемами; розв'язання творчих задач; взаємоконтроль слухачів у парах і групах; самоконтроль тощо. Особливого значення набуває тестова форма контролю та оцінювання навчальних досягнень аспірантів. Вид семестрового контролю: модульні контрольні роботи, залік.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН
(СТРУКТУРА ЗАЛІКОВОГО КРЕДИТУ)

з навчальної дисципліни

**„Роль метафоричних процесів у пізнавальному досвіді людини
та в утворенні образних одиниць української мови”**
(II курс – 2 семестр)

№ п / п	Зміст	Лекції	Практ. заняття	Інд. роб.	Самост. робота	Разом
1	2	3	4	5	6	7
Змістовий модуль 1. Метафора як фундаментальний засіб мислення і розвитку мовної системи						
1.1.	Тема 1. Метафора як основна одиниця лінгвокогнітивних досліджень	4	4	–		8
1.2.	Тема 2. Конотативно-асоціативний аспект дослідження метафори і роль антропоцентричного чинника у процесі її формування	4	4	–		8
1.3.	Тема 3. Базова метафора як основна одиниця відображення пізнавально-мовленнєвої діяльності людини	2	3	–		5
1.4.	Модульна контрольна робота № 1					
Змістовий модуль 2. Роль метафоричних процесів у формуванні лексичних і фразеологічних одиниць української мови						
1.5	Тема 1. Образно-семантична еволюція метафоричного значення слова і відтворення архаїчної мовної картини світу	4	4	–		8

1.6	Тема 2. Метафоричний розвиток іменникової та дієслівної лексики української мови	4	3	–		7
1.7	Тема 3. Роль метафори у словотвірних процесах	2	2			4
1.8	Тема 4. Системна організація образного рівня української мови	2	2			
Модульна контрольна робота № 2						
Усього годин		22	23		45	90

ЗМІСТ ДИСЦИПЛІНИ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1

МЕТАФОРА ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНИЙ ЗАСІБ МИСЛЕННЯ І РОЗВИТКУ МОВНОЇ СИСТЕМИ

Тема 1. Метафора як основна одиниця лінгвокогнітивних досліджень

Когнітивно-мовна природа метафори. Погляди на метафору в сучасних вітчизняних та зарубіжних дослідженнях.

Тема 2. Конотативно-асоціативний аспект дослідження метафори і роль антропоцентричного чинника у процесі її формування

Особливості мовно-мисленнєвої діяльності людини (за працями В. фон Гумбольдта). Поетичний спосіб мислення та міфологічні метафори (за працями Дж. Віко). Учення О. Потебні про внутрішню форму слова.

Тема 3. Базова метафора як основна одиниця відображення пізнавально-мовленнєвої діяльності людини

Типологія метафори. Номінативні та індивідуально-авторські метафори. Поняття базової метафори в сучасних наукових дослідженнях. Метафоричні особливості текстів літератури княжої доби. Метафоричні одиниці „Слова о полку Ігоревім”.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2

РОЛЬ МЕТАФОРИЧНИХ ПРОЦЕСІВ У ФОРМУВАННІ ЛЕКСИЧНИХ І ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Тема 1. Образно-семантична еволюція метафоричного значення слова і відтворення архаїчної мовної картини світу

Метафорична парадигма як виразник національної самобутності мови. Зооморфні метафори української мови.

Тема 2. Метафоричний розвиток іменникової та дієслівної лексики української мови

Роль метафоричних процесів у формуванні термінологічної лексики. Метафора й семантичні неологізми української мови. Лексикографічне закріплення метафоричного змісту лексичних одиниць.

Тема 3. Роль метафори у словотвірних процесах

Поняття про метафоричну мотивацію. Метафоричні моделі українського політичного дискурсу.

Тема 4. Системна організація образного рівня української мови

Експресивна та емоційно-оцінна функції метафори в розмовному мовленні. Роль асоціативно-образного сприйняття у формуванні конотативного потенціалу мовних одиниць. Словники образних (образно-метафоричних) одиниць.

Методичне забезпечення

1. Кіс Т. Є. Еволюція художньої метафори: лінгвокультурний аспект: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10. 02. 01 „Українська мова” / Т. Є. Кіс. – К., 2001. – 20 с.
2. Кравець Л. Динаміка метафори в українській поезії ХХ ст. : монографія / Лариса Кравець. – К.: ВЦ „Академія”, 2012. – 416 с.

Рекомендована література

Базова

1. Андрианова-Перетц В. П. „Слово о полку Игореве” и памятники русской литературы XI-XIII веков / В. П. Андрианова-Перетц. – Л.: Наука, 1968. – 204 с.
2. Андрианова-Перетц В. П. Очерки поэтического стиля Древней Руси / В. П. Андрианова-Перетц. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1947. – 188 с.
3. Апресян В. Ю. Метафора в семантическом представлении эмоций / В. Ю. Апресян, Ю. Д. Апресян // Вопросы языкознания. – 1993. – № 3. – С. 27–36.
4. Аристотель. Сочинения: В 4-х т. / Аристотель / Пер. с древнегреч.: Общ. ред. А. И. Доватура. – М.: Мысль, 1983. – Т. 4. – 830 с.
5. Арутюнова Н. Д. Метафора / Н. Д. Арутюнова // Русский язык: Энциклопедия. – М., 1979. – С. 140–144.
6. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс / Н. Д. Арутюнова // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – С. 5–33.
7. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений / Н. Д. Арутюнова. – М.: Наука, 1988. – 338 с.
8. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М.: „Языки русской культуры”, 1998. – 896 с.
9. Бацевич Ф. С. Когнітивне і лінгвальне в процесах вербалізації (на матеріалі аномальних висловлень) / Ф. С. Бацевич // Мовознавство. – 1997. – № 6. – С. 30–37.
10. Блэк М. Метафора / М. Блэк: Пер. с англ. // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – С. 153–173.
11. Вежбицкая А. Культурно-обусловленные сценарии и их когнитивный статус / А. Вежбицкая // Язык и знание. – М.: Наука, 1999. – С. 63–86.
12. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описания языков / А. Вежбицкая / Пер. с англ. А. Д. Шмелёва под ред. Т. В. Булыгиной. – М.: „Языки русской культуры”, 1999. – I-XII, 780 с.
13. Вежбицкая А. Сравнение – градация – метафора / А. Вежбицкая: Пер. с пол. // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – С. 133–153.
14. Вико Дж. Основания Новой науки / Дж. Вико / Пер. с итал. – М.-К.: „REFL-book” – „ИСА”, 1994. – 618 с.

15. Виноградов В. В. Основные типы лексических значений слова / В. В. Виноградов // Избранные труды. Лексикология и лексикография. – М.: Наука, 1977. – 312 с.
16. Гак В. Г. Метафора: универсальное и специфическое / В. Г. Гак // Метафора в языке и тексте. – М.: Наука, 1988. – С. 11–26.
17. Гак В. Г. Языковые преобразования / В. Г. Гак. – М.: Школа „Языки русской культуры”, 1998. – 768 с.
18. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт. – М.: Прогресс, 1984. – 397 с.
19. Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры / В. фон Гумбольдт / Пер. с нем. – М.: Прогресс, 1985. – 451 с.
20. Заворотна Т. П. Іменні метафоричні словосполучення (на матеріалі творів українських радянських письменників) / Т. П. Заворотна. – Чернівці: ЧДУ, 1983. – 60 с.
21. Лакофф Дж. Лингвистические штампы / Дж. Лакофф // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. X. – М.: Прогресс, 1981. – С. 350–369.
22. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живём / Дж. Лакофф, М. Джонсон: Пер. с англ. // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – С. 387–416.
23. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живём / Дж. Лакофф, М. Джонсон // Язык и моделирование социального взаимодействия: Сб. ст. – М.: Прогресс, 1987. – С. 127–173.
24. Лопатин В. В. Метафорическая мотивация в русском словообразовании / В. В. Лопатин // Учёные записки Ташкентского педагогического института. Актуальные проблемы русского словообразования. – Т. 143. – Вып. I. – Ташкент, 1975. – С. 53–57.
25. Німчук В. В. Лексика і фразеологія „Слова о полку Ігоревім” / В. В. Німчук // Мовознавство. – 1987. – № 6. – С. 24–31.
26. Німчук В. В. „Слова о полку Ігоревім” і народна мова / В. В. Німчук // Мовознавство. – 1967. – № 4. – С. 79–82; 1968. – № 1. – С. 36–40; 1971. – № 3. – С. 13–20.
27. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня. – К.: СИНТО, 1993. – 192 с.
28. Потебня А. А. Объяснения малорусских и сродных народных песен / А. А. Потебня. – Варшава, 1883. – 268, VII, II с.
29. Потебня А. А. Слово и миф / А. А. Потебня. – М.: Правда, 1989. – 623 с.
30. Потебня А. А. Теоретическая поэтика / А. А. Потебня. – М.: Высшая школа, 1990. – 342 с.
31. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики / В. М. Русанівський. – К.: Наукова думка, 1988. – 240 с.
32. Тараненко О. О. Місце метафори в словотворчих процесах / О. О. Тараненко // Мовознавство. – 1986. – № 3. – С. 11–16.
33. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Телия. – М.: Наука, 1986. – 144 с.
34. Фрейденберг О. М. Поэтика сюжета и жанра / О. М. Фрейденберг. – Л.: Художественная литература, 1936. – 454 с.

35. Шамота А. Н. Переносное значение слова (на материале языка художественной литературы): автореф. дис. ... канд. филол. наук / А. Н. Шамота. – К., 1971. – 20 с.

Додаткова

1. Кіс Т. Є. Формування метафоричної парадигми у процесі еволюції базової метафори / Тетяна Кіс // Мовознавство. – 2000. – № 4–5. – С. 52–60.
2. Кіс Т. Метафора як основна одиниця лінгвокогнітивних досліджень / Тетяна Кіс // Наукова спадщина професора С. В. Семчинського і сучасна філологія: Збірник наукових праць: У 2 Частинах. – К.: Видавничо-поліграфічний центр „Київський університет”, 2001. – Ч. 1. – С. 516–526.
3. Гуцуляк Т. Є. Метафорична парадигма – виразник національної самобутності мови / Тетяна Гуцуляк // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць / [наук. ред. Б. І. Бунчук]. – Чернівці: Рута, 2004. – Вип. 214–215: Слов’янська філологія. – С. 108–115.
4. Гуцуляк Т. Є. Метафора – фундаментальний засіб мислення і розвитку мовної системи (теоретичний аспект) / Тетяна Гуцуляк // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць / [наук. ред. Б. І. Бунчук]. – Чернівці: Рута, 2006. – Вип. 276–277: Слов’янська філологія. – С. 186–193.
5. Гуцуляк Т. Є. Метафоричний розвиток дієслівної лексики на позначення господарських понять у мовній картині світу українців / Тетяна Гуцуляк // Функциональная лингвистика: сб. науч. работ / [науч. ред. А. Н. Рудяков; Крымский республиканский институт последипломного педагогического образования]. – Том № 1. – Симферополь, 2010. – С. 173–176.
6. Гуцуляк Т. Є. Лексико-семантичні особливості орнітологічних метафор української та російської мов / Тетяна Гуцуляк // Dialogul slaviștilor la începutul secolului al XXI-lea, Anul II, nr. 1/2013 / Editori Katalin Balázs, Ioan Herbil. – Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2013. – С. 89–99.
7. Гуцуляк Т. Є. Зооморфні метафори в „Словарі української мови” за редакцією Бориса Грінченка // Лексикографічний бюлетень. Зб. наук. праць / Відпов. ред. к. филол. н. І. С. Гнатюк. – Вип. 23. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2014. – С. 45–55.

15. Інформаційні ресурси

1. Балашова Л. В. Русская метафорическая система в развитии: XI– XXI вв. / Л. В. Балашова. – М.: Рукописные памятники Древней Руси: Знак, 2014. – 632 с. Режим доступу: <https://books.google.com.ua/>
2. Вардзелашвили Ж. Языковая метафора как универсальная лингвистическая категория. Режим доступу: <http://vjanetta.narod.ru/lingv.met.html>.
3. Глуховська М. С. Обсяг поняття асоціативної мотивації у словотворі української мови. Режим доступу: oaji.net/pdf.html?n=2014/918-1415358165.
4. Кравцова Ю. В. Метафорическая мотивация и её основные типы (на материале русской художественной метафорики). Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/

5. Сукаленко Т. Метафора як засіб вербалізації гендерних стереотипів. Режим доступу: www.irbis-nbuv.gov.ua/
6. Українська мова: Енциклопедія. К.: Вид-во „Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с. : Режим доступу: <http://izbornyk.org.ua/ukrmova/um.htm>
7. Юрина Е. А. Лексическая структура ассоциативно-образного семантического поля // Вестник Томского государственного университета. – Выпуск № 277. – 2003. – С. 198–204. Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/search?>
8. <http://www1.nas.gov.ua/institutes/ium/Pages/default.aspx>.
9. <http://www.inmo.org.ua/>